

AZ EMBERTAN HELYZETE ÉS FELADATAI AZ URALISZTIKÁBAN

Írta: ÉRY KINGA

(Bakonyi Múzeum, Veszprém)

Beszámolóm a jelen és a közelmúlt uralisztikai vonatkozású embertani kutatásainak vázlatát adja, részben a csontvázletekkel foglalkozó történeti embertan, részben az élő lakossággal foglalkozó etnikai embertan tárgykörében. Röviden érintem a finn és a szovjet, valamivel hosszabban a magyar kutatást. Más országokban, eredeti forrásanyag hiányában, uralisztikai embertani vizsgálatok — néhány szórványos esettől eltekintve — nincsenek.

Megjegyzendő, hogy a magyarság embertani elemzése nem sorolható csupán az uralisztika keretei közé, hiszen etnogenezisében számos, nem-urali hatás is fontos szerepet játszott. Ha tehát a következőkben népünk embertani kérdéseit egészében az uralisztika címszava alatt tárgyalom, a terminológiát etnikai komplexitásában értem.

*

Finnországban az embertani tevékenység az orvostudomány keretei között folyik. Önálló embertani kutatóhelyek nincsenek, sőt nagyobb embertani gyűjteményekről sincs tudomásunk. A szakantropológus hiány következtében az embertani vizsgálatokban a finn orvosok mellett gyakran vesznek részt más országok kutatói is.

A történeti embertani publikációk sorában mindmáig a legjelentősebb a norvég SCHREINER 1931-ben írott monográfiája középkori és újkori lapp csontvázakról. Kisebb adatközlések jelentek meg PESONEN, BLOMQUIST és mások tollából, de a háború utáni időszak egyetlen nagyobb, XIX. századi koponya szériájának közzététele ismét csak idegen kutató, az orosz DEBEC nevéhez fűződik. Kétségtelen, hogy ilyenformán a finn népi embertani múltjáról ma még igen keveset tudunk.

Sokkal kedvezőbb a helyzet a mai népesség vizsgálata terén. FORSIUS és FELLMANN mellett KAJANOJA a finnek, ERIKSSON a lappok között végzett nagyszabású, komplex kutatást. De bekapcsolódott e munkába a lengyel MISZKEIWICZ, DEBEC és az észtek MARK is. A finnség egészét érintő és a többi finnugor néppel való együttes értékelés szintén KARIN MARK érdeme.

*

A Szovjetunióban az uralisztika embertani kérdéseivel valamennyi területileg érintett kutatóhely foglalkozik, amelyek közül Moszkvát, Tallint és Tartut kell kiemelnünk.

Történeti embertani vizsgálatok terén a szovjet kutatók — egyéb uralisztikai kérdések mellett — számos, a magyar etnogenezis szempontjából is fontos

megfigyelést tettek, melyek közül itt csak AKIMOVÁÉRA térek ki. AKIMOVA a Közép-Volga, Káma és Urál hegység közötti terület lakosságát elemezte a bronzkortól a jelenkorig. Megfigyelései szerint e vidék embertani összképe három komponens: egy kevert helyi, egy keleti eredetű mongolid és egy déli eredetű europid csoport keveredéséből jött létre. Szerinte ebbe az összképbe a honfoglaló magyarság — DEBEC által vizsgált — koponyaleletei nem illeszthetők be, következésképpen az előmagyarság gyökerei nem a Káma vidékén, hanem a vele szomszédos déli-délkeleti területeken keresendők.

Mindenesetre hátráltatja az etnogenetikai kérdések tisztázását, hogy bizonyos területek és időszakok népességéről feldolgozások vagy publikációk hiányában nincsenek ismereteink. Nyugat-Szibéria újkőkori népességét például mindössze 6—7 koponyalelet képviseli, de nem sokkal ismertebb e vidék korai bronzkori populációja sem. Embertanilag ugyanilyen fehér folt a tágabb értelemben vett Észak-Káspi steppei övezetének 4—8. század közé eső időszaka. Sürgető feladat lenne tehát e vidék csontvázleleteit mielőbb publikálni, akár szovjet—magyar közös embertani együttműködés keretében is.

A mai uráli népek vizsgálatában a szovjet kutatás hatalmas munkát végzett. A névsor összeállításánál csaknem valamennyi antropológus szerepelne, kiemelni azonban elsősorban KARIN MARK nevét szükséges. MARK 15 évi munkával végig vizsgált 100—100 férfit a Szovjetunió és Finnország valamennyi uráli népcsoportjában a szamojédek kivételével, ezt ZOLOTAREVA pótolta. MARK eredményeit 1970-ben német nyelvű könyvében ismertette, melynek magyar összegezése „A vízimadarak népe” című, GULYA JÁNOS szerkesztésében megjelent 1975-ös tanulmánykötetben olvasható. KARIN MARK munkájának egyetlen hiányossága, hogy magyarországi adatokat csak BARTUCZ 1935-ös munkájából idéz. Ezt a hiányt az sem pótolja, hogy utóbb a Kárpát-alja magyar nyelvű lakossága körében kiegészítő vizsgálatokat végzett.

Közbevetően érdemes megemlíteni, hogy szovjet kutatók két ízben is vizsgáltak és publikáltak magyar adatokat. DJACSENKO a Beregszász, Munkács és Rahó környéki népesség körében vizsgált magyar férfiakat, továbbá ismeretesek a magyar hadifoglyokon végzett etnikai embertani vizsgálatok adatai is, amelyeket LEVIN összegezett.

KARIN MARK szintézisével az uráli férfilakosság embertani vizsgálata az alapjellemezők vonatkozásában jóidőre befejezettnek vehető. Kiegészíteni csupán a nők adataival kellene, kiterjeszteni pedig egyéb, populációs szempontból fontos örökletes tulajdonság, mint pl. a vércsoport, a bőrlérendszer vagy a szintézis vizsgálatára kellene. GLADKOVA és TÓTH közös szovjet—magyar etnikai vizsgálatait már ezt a célt szolgálják.

*

Hazánkban szervezett embertani tevékenység tíz helyen folyik, és ezek mindegyikén végeznek több-kevesebb mértékben uralisztikai kutatásokat is.

A szegedi JATE Embertani Tanszékén LIPTÁK PÁL vezetésével három munkatárs dolgozik. A tanszék fő profilja történeti embertani, ennél fogva Szeged a téma hazai oktatási központja. A tanszéknek jelentős történeti embertani gyűjteménye van, amely alföldi gyűjtőkörzetből folyamatosan növekszik. A munkatársak számos tanulmányt írtak uralisztikai tárgykörből, emellett Csongrád és Békés megyében etnikai embertani vizsgálatokat is végeztek.

A debreceni KLTE Embertani Tanszékén NEMESKÉRI JÁNOS vezetésével két munkatárs dolgozik. A tanszék fő profilja populáció-genetikai, és így a hazai

etnikai embertani képzés bázisa. Elsősorban Szabolcs-Szatmár megye területén végeznek vizsgálatokat, és e tárgykörből a munkatársak több tanulmányt írtak. A debreceni tanszéknek történeti embertani gyűjteménye nincs, kutatási témái között azonban ilyen munkák is szerepelnek.

A budapesti ELTE Embertani Tanszékén EIBEN OTTÓ vezetésével két oktató dolgozik. A tanszék fő profilja humán-biológiai, ennél fogva uralisztikai vonatkozású kutatásokat csak korlátozott mértékben végeznek. Ezek között említést érdemel Borsod megyei és Balaton-felvidéki etnikai vizsgálatuk; a bőrlérend-szer tanulmányozásával pedig bekapcsolódtak a palóckutatásba. Történeti embertani gyűjteményük még BARTUCZ LAJOS idejéből származik, és azóta nem gyarapszik, sőt raktározási gondok miatt jelenleg nem is tanulmányozható. A tanszéknek „*Humanbiologia Budapestinensis*” címmel önálló, idegen nyelvű, sokszorosított kiadványa van, amelynek eddig négy kötete jelent meg.

A múzeumokban folyó embertani kutatások központi helye a Természettudományi Múzeum Embertani Tára. TÓTH TIBOR vezetésével három munkatárs végez itt történeti embertani vizsgálatokat, és ad közre tanulmányokat. Etnikai embertani kutatással csak TÓTH TIBOR foglalkozik, aki az ország több helyén és a Szovjetunióban is végzett méréseket. A Tárnak jelentős történeti embertani gyűjteménye van, amely országos gyűjtőkörzethöz folyamatosan gyarapszik. Az Embertani Tár magyar és idegen nyelvű sokszorosított kiadványa az „*Anthropologia Hungarica*”, melynek eddig 14 kötete jelent meg.

Múzeumi keretek között antropológusok még a következő helyeken találhatóak. A Nemzeti Múzeumban ZOFFMANN ZSUZSANNA történeti embertani kérdésekkel, a kecskeméti múzeumban HENKEY GYULA etnikai embertani kérdésekkel, a nyíregyházi múzeumban SZATHMÁRY LÁSZLÓ történeti embertani kérdésekkel és a veszprémi múzeumban ÉRY KINGA ugyancsak történeti embertani kérdésekkel foglalkozik.

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetében NEMESKÉRI JÁNOS szervezi és vezeti Magyarország mai lakosságát érintő embertani vizsgálatokat. Az Országos Haematológiai és Vértranszfúziós Intézetben TAUSZIK TAMÁS szero-antropológiai kutatásokat végez, és végül az MTA Régészeti Intézetében KISZELY ISTVÁN tevékenykedik.

A fentiekén kívül szólnunk kell azokról az érdemleges embertani vizsgálatokról, amelyet a budapesti és debreceni közegészségügyi intézetek kutatócsoportjai végeznek. Rajtuk kívül név szerint két orvos munkáját kell kiemelni, már csak azért is, mert mindkettő az uralisztika ügyét is szolgálja. LENGYEL IMRE a csontvázak vércsoport- és kollagén típusainak vizsgálati módszerét kidolgozva és a gyakorlatban alkalmazva, a történeti népeségek megismerésében teljesen új területet tárt fel. KELMEN ANDRÁS etnikai vizsgálatokat végez, amelyek során elsőként kísérletezett taxonómiai szempontú lélektani vizsgálatokkal falusi lakosság körében.

A hazai történeti embertan tevékenységének legfőbb területe természetesen a magyarság vizsgálata. Csak a háború utáni néhány munkára utalva, kiemelkedőek LIPTÁK PÁL kandidátusi és doktori disszertációi ebben a tárgykörben, továbbá a turanid és urali rassz kialakulásával foglalkozó tanulmányai. Úttörő jelentőségűek NEMESKÉRI JÁNOSnak ACSÁDI GYÖRGYGYEL közösen végzett paleodemográfiai súlypontú regionális vizsgálatai, továbbá az Árpád-kori Magyarország halandósági viszonyainak elméleti kidolgozása és gyakorlati rekonstrukciója. Módszertanilag és szemléletileg újat hozott TÓTH TIBOR kandidátusi disszertációja és elméleti kérdésekkel foglalkozó több tanulmánya.

A magyar antropológia az elmúlt esztendőkből östörténeti vonatkozásban két szintézist is alkotott. Az egyik LIPTÁK PÁL, a másik TÓTH TIBOR nevéhez fűződik. Mindkét kutató a X. századi honfoglalók koponyaaleleteiből kiindulva alakította ki nézetét, következtetései mégis ellentétesek. Ennek oka a források eltérő szemlélete. Bár mindkét elmélet jól ismert, hiszen arról a szerzők többelyütt számot adtak, e beszámolóiból rövid ismertetésük nem maradhat ki.

LIPTÁK PÁL a honfoglalók koponyaaleleteit elsősorban az individuális taxonómiai diagnosztika szemszögéből tanulmányozta. Megállapítása szerint a magyarság europo-mongolid rétegét urali és turanid típusú egyének alkották. Az urali típus az ugor népek fő rasszkomponense, és jelenléte már a Káma-vidék késő bronzkori ananyinói műveltségében is kimutatható. A turanid típus ugyanakkor a füves steppe bizonyos csoportjaira jellemző. Mindebből LIPTÁK azt a következtetést vont le, hogy a magyarság eredetének gyökerei a Káma vidékére vezetnek, továbbá, hogy az urali típusú leletek a magyarság ugor ágának leszármazottai, és a turanid típusú leletek az onogur—török etnikai érintkezés bizonyítékai.

TÓTH TIBOR a honfoglalók koponyaaleleteit elsősorban a csoport-diagnosztika szemszögéből elemezte. Úgy találta, hogy a leletanyag zöme tisztán europid, és a kevert europo-mongolidok részaránya alárendelt. TÓTH TIBOR a honfoglalók jellegegyüttesének párhuzamait nem a Káma-vidék, hanem az Észak-Káspi korai és közép-szarmata sorozatai között találta meg. Következésképpen a magyarság embertani kialakulását erre a területre lokalizálja, és az i. e. II. századra befejezettnek tekinti. A leletek europid dominanciája alapján pedig az előmagyarságot ért török etnikai hatást csak alárendelt jelentőségűnek tartja.

A mai magyarság etnikai embertanának szintézise még megírásra vár. BARTUCZ háború előtti munkája óta összegező tanulmány nem született. A nemrég elhunyt FEHÉR MIKLÓS életének csaknem 40 esztendejét áldozta etnikai kutatásokra és Magyarországon felnőtt lakosságából több mint 100 000 embert megvizsgált. Mégis, adatainak közzétételétől — ki tudja, miért — egész életében elzárkózott.

Mindamellett az etnikai embertani kutatások minden eddiginél szélesebb körben és apparátussal folynak, hagyományos és új utakon.

A vizsgálatok nagyobb csoportjára a horizontális kitekintés jellemző. Ezek sorában a legnagyobb szabású vállalkozás a sorkötelesek 10 százalékára kiterjedő, reprezentatív mintavétellel kiválasztott, közel 10 000 férfi komplex humánbiológiai vizsgálata, melyet NEMESKÉRI JÁNOS vezetett a Központi Statisztikai Hivatal és a Honvédelmi Minisztérium szervezésében. Említést kell tenni továbbá TÓTH TIBORNAK az ország kilenc etno-geográfiai körzetében végzett vizsgálatáról, amely 3300 férfi adatait tartalmazza, és HENKEY GYULÁNAK számos település népességén tett, hagyományos szemléletű embertani vizsgálatairól.

Az etnikai kutatások másik útja a vertikálitásra, vagyis a biológiai folyamatok feltárására törekszik, és ennek segítségével értelmezi a felszíni jelenségeket. Ehhez azonban megelőzően pontos családrekonstrukcióra van szükség, a házassági kör meghatározására és még sok egyéb. Az így felépített populáció-genetikai vizsgálatok közül kiemelkedik a Bodroghöz népességének kutatása, amelyet NEMESKÉRI JÁNOS vezetett, és amelybe a mainzi egyetem embertani intézetének munkatársai is bekapcsolódtak. De ilyen szemléletűek a debreceni tanszék jelenleg folyó tiszakönyöki és szamosháti vizsgálata is.

*

A történeti és a mai magyarság embertani kutatásainak irányai sokfélék, de tisztázottak. A fő feladat a gyorsabb ütemű feldolgozás és publikálás. Ehhez azonban az embertani kutatóhelyek növelésére lenne szükség, elsősorban is a nagy csontvázgyűjteményekkel rendelkező vidéki múzeumokban. De javítani kellene a közlési lehetőségeket is. A szakág egyetlen központi folyóirata az EIBEN OTTÓ szerkesztésében megjelenő, magyar nyelvű „*Antropológiai Közlemények*”. A lap 12 íves terjedelme azonban nagyobb adatközléseknek csak ritkán tud helyet biztosítani. Szükség lenne tehát emellett egy forráskiadásra szakosodott lapra — bármely igénytelen kivitelben is —, amellyel egyúttal központosítani lehetne a legkülönbözőbb vegyes tematikájú szakfolyóiratok embertani közleményeit is. Szeretnénk hinni ennek mielőbbi megvalósulásában.

*

(Elhangzott az MTA Uralisztikai Komplex Bizottság 1977. április 12-i ülésén, a bizottság elnöke, HAJDU PÉTER akadémikus felkérésére; közlésre beérkezett 1977. április 25-én.)

THE SITUATION AND TASKS OF ANTHROPOLOGY IN URALIAN STUDIES

By KINGA ÉRY

(Summary)

Upon the request of the Complex Commission for Uralian Studies of the Hungarian Academy of Sciences the author offered a brief survey of the present situation and tasks of anthropology in Uralian studies. In the report she briefly touched upon the situation of Finnish- and Soviet-, further in a somewhat greater extent upon that of Hungarian anthropology in the connection of researches conducted in ethnic respect partly on the skeleton finds and partly on the living inhabitants. She concluded her report by stressing the necessity of launching a new anthropological periodical specialized in the publication of source-material.

The Commission consented to the proposal and promised moral support for its realization. The invited anthropologists present at the session: Dr. Pál *Lipták*, Dr. János *Nemeskéri* and Dr. Tibor *Tóth* similarly agreed with the proposal and deemed necessary the periodical for the publication of the Hungarian finds of the 10–12th centuries.

A szerző címe: DR. ÉRY KINGA
Author's address: H-8201 Veszprém, Lenin liget 5.
Bakonyi Múzeum

